

Ольга Мовчан (Київ)

ПРОБЛЕМА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ В УКРАЇНІ (1920-ті роки)

(Продовження)

Збереження значного дисбалансу на ринку праці засвідчувало незбалансованість економічного розвитку країни, кількісні й якісні хиби у підготовці фахівців в навчальних закладах УСРР. Упродовж всього періоду існування непу спостерігалось випереджаюче зростання пропозиції робочої сили над можливістю радянської економіки зайняти її в різних секторах господарства.

У таких умовах «рятувальним кругом» для деяких безробітних стали громадські роботи з благоустрою міст, які почали організовуватися з ініціативи професійних спілок із 1922 р. Під час розрухи і голоду вони стали основним видом трудової допомоги безробітним, оскільки не потребували великих коштів на обладнання та матеріали й, крім того, поглинали надлишок некваліфікованої робочої сили – біженців від голоду. Громадські роботи в сільській місцевості, що з другої половини 1920-х рр. почали організовуватися у Російській Федерації, в Українській СРР не набули поширення. Тому частка безробітних, зайнятих на них в Україні 1926 р., була вдвічі меншою, ніж у цілому по СРСР, і складала 15%¹.

Умови оплати праці на громадських роботах, незважаючи на їх тяжкість, мали бути прийнятними. Оплату праці безробітних, залучених до їх виконання, належало проводити в розмірі, котрий у 2-2,5 рази перевищував суму страхової допомоги по безробіттю, й до того ж бути не меншим за середній розмір місцевої заробітної плати. Причому тих, хто записувався на громадські роботи, не мали виключати з черги на отримання постійної роботи².

Однак реальна оплата праці на останніх не відповідала встановленій нормі: вона була набагато нижчою, навіть від розміру страхової допомоги по безробіттю³. Незважаючи на те, що оплата праці на громадських роботах поступово підвищувалася, зокрема за рік із 1923/24 по 1924/25 рр. – у два рази (з 50–60 коп. до 1 руб. – 1 руб. 20 коп.)⁴, в УРСР її розмір, порівняно з іншими республіками, залишався найнижчим. У Російській Федерації на середину 1920-х рр. він становив 2 руб. 10 коп., у Закавказькій – 1 руб. 42 коп., Білоруській СРР – 1 руб. 52 коп., Узбецькій – 1 руб. 82 коп., Туркменській – 1 руб. 51 коп.⁵.

Й це незважаючи на те, що умови праці на громадських роботах передбачали «законне» вилучення певних норм трудового законодавства. Так, правила внутрішнього розпорядку на них

встановлювалися за домовленістю господарських органів та бірж праці поза участю профспілок. Крім того, з безробітними, залученими до громадських робіт, не укладалися колективні угоди, внаслідок чого професійні спілки були позбавлені можливості захищати їхні права⁶.

Зіткнувшись з невідповідністю реальних умов праці на цих роботах із нормативними, безробітні ухилялися від участі в них. Щоб попередити їх «волинки», Наркомат праці карав тих із них, котрі відмовлялися брати участь у роботах без поважних причин (хвороби, віддаленість їх від місця проживання тощо). Міра покарання визначалася їх кваліфікацією. Кваліфіковані безробітні, котрі відмовлялися у перший раз, позбавлялися права на отримання страхової допомоги по безробіттю, а при повторній відмові – пересувалися в кінець черги на отримання постійної роботи. До саботажників з некваліфікованих робітників, навіть у перший раз відмови, застосовувалися обидва покарання. У другий раз – їх знімали з обліку біржі праці із заборонаю нової реєстрації впродовж 3-х місяців⁷. В березні 1927 р. внаслідок посилення адміністративних важелів управління економікою Наркомат праці скасував принцип добровільного залучення безробітних до громадських робіт⁸.

Негативне ставлення безробітних до останніх пояснювалося й поганою організацією праці. За трудовим законодавством громадські роботи мали влаштовуватися недалеко від бірж, у заздалегідь визначених пунктах. Однак такі вимоги не дотримувалися. Безробітних нерідко, особливо в початковий період організації цих робіт, направляли у віддалені місцевості, де їх не очікували⁹. Крім того, на них, що організовувалися переважно для малокваліфікованих робітників, нерідко спрямовувалися досвідчені. Однак не відповідно до характеру запланованих робіт, хоча, за нормативами Наркомату праці, не менше 20% учасників їх мали працювати за фахом. Причому в УСРР частка осіб, яка працювала на роботах за фахом, була найменшою, порівняно з іншими республіками, за виключенням Татарської РСР – 3%. У РСФРР вона дорівнювалася 14,74%, БСРР – 12%, УСРР – 10%, у ЗСФРР – 7%¹⁰.

Але навіть тяжкої й низькооплачуваної роботи для безробітних не вистачало. В 1923/24 р. кількість працюючих на громадських роботах не перевищувала 4 тис. осіб, або 4% непрацевлаштованих¹¹. Тим часом вимога посезонної змінності складу їх учасників, кожні 1–2 місяці, не дотримувалася¹².

З 1923 р. основною формою тимчасової допомоги безробітним, але виключно членам професійних спілок, стали так звані трудові колективи останніх, створені з їх власної ініціативи на кошти спілок. Артіль безробітних, засновані у 1922 р. в Миколаєві за прикладом промислових, первісно обрали сферою діяльності послуги населенню. Але вже у наступному році завдяки переведенню на державне фінансування та

перетворенню їх на навчальні бази перекваліфікації безробітних, згідно з потребами місцевої промисловості, вони поширили свою діяльність на сферу промислового виробництва, а з часом, залежно від професійного складу членів – торгівлі. До кінця 1920-х рр. більшість колективів безробітних, що діяли в Україні – 63% – мали виробничий профіль діяльності, 28% – так званий трудовий і лише 9% – торговий.

У різних типах колективів безробітних працювало близько 35 тис. осіб. Якщо в 1923 р. вони охоплювали 3% безробітних, то у 1927 р. – вже 18%. Більш висока оплата праці, ніж на громадських роботах, що сягала в 1925 р. 1,9 руб., а 1927 р. – 2 руб., та набагато легші умови праці, а, крім того, забезпеченість проживанням у гуртожитках та можливість професійного навчання й підвищення кваліфікації зацікавлювали безробітних до роботи в колективах, навіть незважаючи на те, що в перші місяці діяльності колективи діяли на принципах самоокупності, а заробітки їхніх членів не були гарантованими. З цих причин більше половини колективів безробітних (206 з 4000) було створено з ініціативи останніх при підтримці професійних спілок.

Оскільки, незважаючи на навчальну мету діяльності, склад колективів безробітних періодично не оновлювався, з часом їх було переведено на статус постійно діючих підприємств місцевої промисловості¹³.

Кількість безробітних, котрі отримували трудову допомогу, поступово зростала. Якщо в червні 1923 р. на Півдні України вдалося працевлаштувати 5,8 тис. осіб *, то в 1924/25 р. вже 66,1 тис. (з них на громадських роботах – 22,6 тис., а у трудових колективах – 42,5 тис.), а в 1926/27 р. – 79,9 тис. осіб (із них 30,7 тис. – на громадських роботах та 49,2 тис. – у трудових колективах)¹⁴.

Організація тимчасової трудової допомоги безробітним зумовлювалася браком коштів на страхову допомогу робітникам від безробіття. Згідно зі ст. 185 «Кодексу законів про працю» 1922 р. матеріальна допомога по безробіттю надавалася за обов'язковою умовою профспілкового членства залежно від середньої заробітної плати в даній місцевості, а також враховуючи кваліфікацію і трудовий стаж¹⁵.

Якщо для кваліфікованих робітників, демобілізованих червоноармійців, підлітків у віці від 16 до 18 років, а також малолітніх до 16 років термін трудового стажу значення не мав, то для некваліфікованих робітників він встановлювався залежно від

---

* З них на громадських роботах – 1,9 тис. осіб, шляхом попередження закриття промислових підприємств за рахунок їх державного фінансування – 1,1 тис. осіб, в артілях для безробітних – 1,5 тис. осіб, інші з числа підлітків – у школах ФЗУ. (Підраховано за даними: ЦДАВО України. – Ф.2632. – Оп.1. – Спр.1240. – Арк.32.).

профспілкового членства: для членів спілок тривалістю в один рік, а за його відсутності – у три роки.

Згідно з КЗпП допомога вказаним категоріям безробітних видавалася незалежно від причин, з якої вони позбавилися роботи, навіть у разі звільнення за власним бажанням. Але для отримання останньої належало дотримуватися таких правил: по-перше, впродовж трьох місяців після звільнення зареєструватися на біржі праці, а за її відсутності – в профспілці; а, по-друге, не відмовлятися від участі у громадських роботах або трудових колективах, а також в обов'язковому порядку «приймати постійну роботу, що підходила їм за фахом». Крім того, безробітні мали надавати довідку про майновий стан, котра перевірялася страховими касами. Допомоги позбавлялися особи, які мали додаткові джерела існування, зокрема, безробітні сільськогосподарські, сезонні й тимчасові робітники.

Розмір допомоги встановлювався залежно від кваліфікації найманих працівників: за вищою, першою категорією для кваліфікованих – в обсязі 30% середнього заробітку для даної місцевості, а для інших – у 2/3 від допомоги за останньою. До кваліфікованих робітників прирівнювалися демобілізовані червоноармійці. Допомога зберігалася на випадок хвороби, вагітності та пологів. Причому в останньому разі вона мала видаватися у розмірі допомоги за першою категорією¹⁶.

Незважаючи на те, що зареєстровані на біржах безробітні мали право на страхову допомогу, це ніяким чином не гарантувало їм навіть прожиткового мінімуму через її низький рівень. Крім того, через брак коштів коло осіб, які отримували останню по безробіттю, було обмежено кваліфікованими працівниками й тими, котрі мали робочий або службовий стаж від 3 та вище років¹⁷.

Спочатку, в умовах продовольчого дефіциту, страхова допомога, за бажанням безробітних, видавалася у грошовій або змішаній грошово-натуральній формі. Оскільки в продовольчих пайках, що входили до грошово-натуральної допомоги, хліб видавався по низьких цінах, робітники надавали перевагу отриманню такої допомоги. Однак іноді, всупереч їх розрахункам, отримання грошово-натуральної допомоги виявлялося не вигідним, оскільки при затримках виплат та неповній видачі допомоги урізалася або не видавалася саме хлібна пайка¹⁸.

Зважаючи на голод в степових губерніях, у промисловому районі півдня України сконцентрували безкоштовне громадське харчування безробітних. З осені 1922 р. до червня 1923 р. на кошти профспілок харчувалося від 6,2 до 6,5 тис. голодуючих, або 10,6% безробітних регіону¹⁹. Норму калорійності обідів було встановлено в розмірі 1,5 тис. кілокалорій²⁰, однак фактично ця норма не дотримувалася. За повідомленням робкору

катеринославської газети «Звезда», «дійсно нужденним часто не давали повної порції, оскільки багато хто брав обіди за знайомством»²¹.

Держава намагалася надавати безробітним й інші види натуральної допомоги, зокрема забезпечити їх житлом і безкоштовним медичним обслуговуванням. Однак її можливості були мізерними, а умови проживання в будинках для безробітних – жахливими. За замітками робітничих кореспондентів, які відвідували будинки для безробітних, вони залишали у них гнітюче враження: «Неприкриті вікна, котрі зіяли проломами, брудні стіни двоповерхового будинку, біля якого пустир, що заріс бур'янами. Це – постійне місце ночівлі більше ніж двохсот осіб самого різного віку й професій, які перебувають тут із 8 години вечора до п'ятої тридцяти ранку. В приміщенні – три кімнати з нарами, окремо для жінок та підлітків, у кожній із кімнат може розміститися до 100 осіб»²².

Влітку 1923 р. у зв'язку з непоганими перспективами на врожай коло безробітних, котрі отримували страхову допомогу, було розширено за рахунок пониження трудового стажу для представників фізичної праці до одного року і шляхом надання пільг іншим їх категоріям, аж до поширення на них усіх додаткових видів останньої. Допомога по безробіттю видавалася впродовж шести місяців, а в окремих випадках – дев'яти²³.

У червні 1927 р. було введено нові правила надання допомоги безробітним, згідно з якими посилилася диференціація її розмірів залежно від рівня професійної кваліфікації. Замість двох категорій безробітних встановлювалися три – кваліфіковані, напівкваліфіковані й малокваліфіковані. Також вводилися територіальні пояси, за котрими нараховувалася допомога. Залежно від категорії кваліфікації безробітного та територіального поясу розміри її призначалися в межах 6–26 руб. Крім того, для сімейних безробітних встановлювалася надбавка у розмірі 15% на одного члена родини, 25% – на двох та 35% – на трьох²⁴.

В 1927 р. регулярну грошову допомогу за рахунок страхової каси й профспілки отримувала вже майже чверть (36 тис. 265) безробітних робітників та робітниць: 24,1% чоловіків та 24,8% жінок. Причому розмір допомоги для першої групи становив 13,56 руб., а для другої – 10,74 руб.²⁵ Однак це були виключно зареєстровані безробітні. Фактична ж частка тих, які користувалися страховою допомогою, була значно меншою. За розрахунками Б.Г. Данського, вона не перевищувала 3%, причому порівняно з 1923 р. вона збільшилася лише на відсоток²⁶. І хоча ці дані торкалися СРСР у цілому, ситуація в Україні не суттєво різнилася.

Підсумовуючи статистичні дані по різних видах державної допомоги, слід зазначити, що кількість безробітних, котрі її отримували, невпинно збільшувалася. Якщо в 1923 р. чисельність таких щасливчиків становила 25,3 тис. осіб²⁷, то за три роки вона зросла в 3,7 рази – до 92,3 тис. осіб²⁸. Однак питома вага одержувачів державної допомоги за

відповідні періоди зросла лише у 2 і 2,8 рази – з 19–22,3% до 55,3%*. Нажаль, ці дані не відбивають реальне становище справ, оскільки фіксують розміри державної допомоги тільки для тих безробітних, які мали право на державну реєстрацію. Фактична ж їх чисельність була в декілька разів більшою. До того ж ця допомога не завжди надавалася у повному обсязі, вчасно та на належному рівні.

Незадоволення безробітних розмірами та якістю допомоги, що акумулювалося впродовж низки років, вибувало у протестні, а нерідко й кримінальні дії. Доведені до відчаю люди, які загубили надію на нормальне життя, уживали радикальних заходів.

Незадоволеність безробітних викликали порушення біржами праці права членів професійних спілок на першочергове працевлаштування, яке всупереч трудовому законодавству надавалося членам правлячої партії; протекціонізм та кумівство в роботі останніх; мізерна матеріальна допомога, котру вони нерідко отримували із затримками; погана організація трудової допомоги з боку профспілок.

У 1924 р. безробітні приєдналися до страйкового руху робітників. Масові опозиційні виступи їх розпочалися 14 травня в Одесі. Приводом стало самогубство одного з них, який, не маючи надії отримати роботу, кинувся з балкона біржі праці. Після цього інциденту натовп безробітних чисельністю майже у три тисячі осіб намагався розправитися з працівниками біржі, а потім для висловлення претензій владі вирушив до губвиконкому. Під час зустрічі з його представниками й членами губерньської ради профспілок безробітні висунули кілька вимог: по-перше, замінити ними на виробництві працюючих робітників; по-друге, посилити страхування, а також збільшити допомогу і пільги; по-третє, дотримуватися зобов'язання оплачувати їх працю на громадських роботах не нижче середньої зарплати. Зустріч із представниками влади закінчилася домовленістю про скликання наради делегатів безробітних по секціях профспілок при біржі праці із залученням спеціальної комісії місцевкомів для винайдення ефективних засобів боротьби з цим явищем²⁹.

На зборах безробітних по секціях біржі праці, що відбулися напередодні наради по деяких спілках (металістів, водників та робітників місцевого транспорту), виявилися антибільшовицькі настрої, а також недовіра до профспілкових органів. Висувалися пропозиції щодо ліквідації пільг комуністів на працевлаштування й проведення чисток працівників підприємств від дружин комуністів. У зв'язку з цим пропонувалося зібрати підписи серед робітників на підтримку ліквідації

---

*З розрахунку, що чисельність безробітних в УСРР становила наприкінці 1926/27 р. 166,8 тис. осіб.

відділу губкому КП(б)У, котрий займався працевлаштуванням комуністів поза чергою на біржі праці, а також розпустити останню. Замість неї пропонувалося організувати бюро працевлаштування, обране безробітними. Ці пропозиції належали, як правило, не членам спілок, а молодим безробітним або колишнім членам опозиційних партій, які були позбавлені профспілкового членства. Однак завдяки переважаючій більшості серед безробітних членів спілок, збори все ж в основному ухвалювали проект резолюції, запропонований профкерівництвом³⁰.

Щоправда, щоб послабити ворожість безробітних до комуністів, було задоволено їхню вимогу щодо впровадження загальної черговості під час працевлаштування незалежно від партійної приналежності. Однак такі вимоги, як встановлення контролю безробітних за діяльністю бірж праці, забезпечення їх участі у комісіях з «чистки» підприємств та заміна ними працюючих робітників безробітними, було відхилено³¹.

Опозиційні настрої панували серед безробітних і в 1925 р. Незадоволення неспроможністю влади розв'язати проблему працевлаштування проявлялося навіть серед тих безробітних, котрі залучалися до громадських робіт або отримували грошову допомогу. Причинами цього були затримки у виплаті страховки по безробіттю, а також мізерна оплата праці на останніх тощо³².

Як зазначалося у довідках ДПУ про політичне становище на місцях, «настрій безробітних був дуже напружений, особливо в великих містах – Києві та Одесі». Бурхливе незадоволення їх викликало повідомлення про грошову допомогу ВЦРПС китайським робітникам, надану у сумі 50 тис. руб. Не маючи можливості відкрито висловлювати обурення щодо здійснення акту інтернаціональної допомоги за рахунок їхнього добробуту, безробітні залишали анонімні написи антирадянської спрямованості на стінах бірж праці: «Краще жити з царем, ніж при радвладі!», «Не буде комуністів – не будуть безробітні голодувати!».

Спостерігалися сутички безробітних з адміністрацією бірж праці, під час яких вони в ультимативній формі вимагали працевлаштування й своєчасної видачі допомоги по безробіттю, котру вона затримувала. Іноді, як це було в Одесі, озлоблення переростало у кулачні розправи над адміністрацією.

Збільшення безробіття восени 1925 р. після демобілізації червоноармійців спричинило протестні дії цієї групи. Оскільки події розгорталися напередодні Жовтневих свят, демобілізовані загрожували зірвати урочисті заходи вшанування річниці революції демонстраціями під антирадянськими гаслами.

Найбільшій гостроті опозиційні виступи набули в Одесі, де, за підписом місцевих безробітних із числа демобілізованих, було надіслано листа до місцевого виконкому, автори котрого загрожували

представникам влади загальним повстанням і кривавою розправою. У цьому ж листі повідомлялося про існування підпільного повстанкому в Одесі, що мав зв'язки з аналогічними комітетами в інших містах.

За довідками ДПУ, антирадянські настрої були властиві й іншим групам безробітних³³.

Відомо, що у квітні-червні 1925 р. частка демобілізованих серед безробітних зросла до 10,9%, але вже через рік скоротилася до 3,5%³⁴. В зв'язку з цим опозиційні настрої серед них зменшилися.

Нерідко безробітні, які загубили надію на працевлаштування, намагалися здобути засоби життя крадіжками і розбоєм, приєднуючись до кримінальних банд. Найбільш слабкі з них виживали завдяки жебракуванню.

Починаючи з 1922 р., у довідках ДПУ про економічну та політичну ситуацію в УСРР містилися регулярні повідомлення про дію майже у всіх губерніях невеликих збройних загонів у кількості 10–20 осіб, котрі склалися з молодих незаможних селян і безробітних, у більшості демобілізованих червоноармійців³⁵. Надалі до них почали приєднуватися колишні члени КП(б)У й УКП, незгодні з непом. Зважаючи на соціальний склад цих загонів, в 1924 р. ЦК КП(б)У оголосив про виникнення «червоного бандитизму».

Найбільш поширеною формою прояву останнього, що розгортався під гаслом «Геть неп, прямо до соціалізму!», були в містах наскоки на поїзди, насамперед із комфортабельними вагонами, та на промислові підприємства, а у селах – конокрадіство, пограбування виконкомів рад, цукрових заводів, а також господарств заможних селян, котрі супроводжувалися знищенням їхніх посівів³⁶.

Таким чином, на ринку праці у 1920-ті рр. оформилася тенденція до хронічного безробіття. З'явилася ціла категорія населення – «соціальних утриманців». Переважну часту безробітних стабільно становили малокваліфіковані робітники, насамперед – жінки і підлітки. Причому безробіття серед них безперервно прогресувало, в той час як серед кваліфікованих скорочувалося. Серед різних професійних груп найбільше потерпали від безробіття гірники, хіміки, а також швейники, харчовики та чинбарі. Воно серед останніх було спричинено закриттям багатьох підприємств кустарної промисловості.

Спроби регулювання ринку праці шляхом трудового посередництва бірж виявилися неефективними внаслідок втручання в їх діяльність профспілкових, партійних та комсомольських органів. Крім того, радянська система державного посередництва порушувала право найманих працівників на вільну працю. Через неналагодженість господарського планування мали негативні наслідки спроби адміністративного регулювання ринку праці на міжреспубліканському рівні шляхом так

званих «організаційних наборів». У стадії становлення перебувала система підготовки та перепідготовки кадрів кваліфікованих робітників.

Основним видом допомоги безробітним було тимчасове працевлаштування на громадських роботах і в артілях останніх. Спочатку за ступенем їх охоплення більш масовою формою допомоги були громадські роботи, а з часом стали так звані трудові, а також виробничі та торговельні колективи безробітних, де умови праці були легшими, а оплата – вищою. Частка тих, котрі отримували грошову допомогу на випадок страхування від безробіття порівняно з тими, які користувалися трудовою, була значно меншою.

Незважаючи на поступове розширення державної допомоги безробітним у грошовій і натуральній формі, її розміри залишалися незначними. Своєчасному й повному отриманню останньої перешкоджали нескінченні фінансові труднощі і хронічний товарний дефіцит, а також бюрократизм, протекціонізм та хабарництво в роботі бірж праці. Повсякденне життя безробітних було постійною боротьбою за виживання.

Незадоволення їх неспроможністю радянської влади захистити право трудящих на працю й надати соціальну допомогу нужденним вилилося у 1924 р. в масові акції протесту. Конференції та комітети безробітних, організовані при біржах праці, вимагали встановлення їх контролю над діяльністю останніх і участі в скороченні штатів на промислових підприємствах, а також скасування пільг комуністів на першочергове працевлаштування.

Придушення владою мирних виступів безробітних посилювало їх антирадянські настрої та штовхало на шлях «політичного та кримінального бандитизму». Неспроможні на опір чи насильницькі дії, обирали життя жебраків. Наприкінці 1920-х рр. безробітні стали однією з найбільш «ображених» верств населення, незадоволених ані своїм соціальним, ані економічним статусом у суспільстві, позбавлених реальних перспектив на покращання життя.

---

¹ Лебит П.Г. Общественные работы для безработных. – Москва, 1927. – С. 7.

² Лантух І.В. Вказ. праця. – С. 68.

³ Там само.

⁴ Лифшиц А. Рынок труда, безработица и борьба в ней на Украине в 1923–1925 гг. (Краткий предварительный отчет) // Вопросы труда. – 1925. – №12. – С. 147.

⁵ Лебит П.Г. Вказ. праця. – С. 9.

⁶ Там само. – С. 38.

⁷ Известия управления уполномоченного НКТ РСФФР, СНК УССР. – Харьков, 1922. – № 14.

⁸ Лебит П.Г. Вказ. праця. – С. 25-26.

⁹ Лантух І.В. Вказ. праця. – С. 68.

- ¹⁰ Лебит П.Г. Вказ. праця. – С. 42.
- ¹¹ Вестник профдвижения Украины. – 1925. – № 9. – С. 47; Отчет Всеукраинского совета профсоюзов (1926–1928). К VI съезду профсоюзов Украины. – Х., 1928. – С. 168.
- ¹² Лебит П.Г. Вказ. праця. – С. 30.
- ¹³ Лившиц А. Трудовые коллективы безработных на Украине. – Харьков, 1929. – С. 8, 18, 23; V Всеукраїнський з'їзд профспілок: 1–8 грудня 1928 р. Стенографічний звіт. – Х., 1928. – С. 266.
- ¹⁴ Шатан Е. Вказ. праця. – С. 133; Труд и профессиональные союзы на Украине: Статистический справочник за 1924–1928 гг. – С. 25.
- ¹⁵ Кодекс законов о труде 1922 р. – Москва, 1922. – Ст.185.
- ¹⁶ Кузятин В. Пособие по безработице и как его получить. – Х., 1925. – С. 5-19.
- ¹⁷ Данский Б.Г. Вказ. праця. – С. 288.
- ¹⁸ Звезда. – Екатеринослав. – 1923. – 14 февраля.
- ¹⁹ Підраховано за даними: 15 месяцев работы: Отчет Южбюро ВЦСПС III Всеукраинской конференции профсоюзов. – Х., 1923. – С. 140; ЦДАВО України. – Ф. 2632. – Оп. 1. – Спр. 1240. – Арк. 32.
- ²⁰ Отчет Центральной комиссии по борьбе с последствиями голода при ВУЦВК. – Х., 1923. – С. 79-80.
- ²¹ Звезда. – Екатеринослав. – 1923. – 14 апреля.
- ²² Жизнь рабочего. – Харьков. – 1923. – 16 августа.
- ²³ Советская социальная политика 1920–1930-х годов: идеология и повседневность. – С. 152.
- ²⁴ Данский Б.Г. Вказ. праця. – С. 96-97.
- ²⁵ Статистический бюллетень ВЦСПС и НКТ: Итоги переписи безработных членов союзов. – Харьков, 1928. – № 3–4. – С. 5, 43, 46, 47; Гиндин Д. Регулирование рынка труда и борьба с безработицей. – Москва, 1928. – С. 123.
- ²⁶ Данский Б.Г. Вказ. праця. – С. 100.
- ²⁷ Підраховано за даними: ЦДАВО України. – Ф. 2632. – Оп. 1. – Спр. 1240. – Арк. 32.
- ²⁸ Труд и профессиональные союзы на Украине: Статистический справочник за 1924–1928 гг. – С. 25.
- ²⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1932. – Арк. 35.
- ³⁰ Там само. – Спр. 1915. – Арк. 25.
- ³¹ Там само. – Спр. 1932. – Арк. 99.
- ³² Там само. – Спр. 2117. – Арк. 47.
- ³³ Там само. – Спр. 2314. – Арк. 137.
- ³⁴ Вейцблит И. Вказ. праця. – С. 12.
- ³⁵ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 998. – Арк. 87.
- ³⁶ Там само. – Спр. 1799. – Арк. 15.